

(11), Kurdi (20), Nyári (10), Szabó (17), Tóth (10). Differenciáló névvel ellátottak: *Dudás* (ökrisz), *Kováts* (Bagaria), *Kurdi* (Közép), *Pap* (Verőtzei), *Szabó* (Csapó, Csapós), *Szijártó* (Legradi, felső), *Tóth* (Füle), *Varsányi* (Füle); foglalkozásra utaló: *Ökrisz-* (valószínűleg Ökrös, vö. ökrisz bojtár), *Bagaria*, *Csapó*; származásra, valamilyen helyre utalnak: *Közép*, *Verőtzei*, *Legradi* (Légrád), *felső*; személynévből keletkezett: *Füle*. A Bagaria lehet gúnynév is (lásd a TESz. bagaria szócikkét a melléknévi jelentésben).

4. Összegező megállapítások

A vizsgált időszak – mindössze 33 év – rövid ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket lehessen levonni belőle. Az 1202 bejegyzésből kitűnik, hogy már az első évtizedekben kialakult a városrész törzslakosságára jellemző családnévanyag. A legelső bejegyzésben a *Kurdi* név áll. Ez a családnév később is számbeli fölényt mutat. Összesen 112 az előfordulása, ami a teljes névanyag 9,2%-át teszi ki. A *Szabó* családnév 94 bejegyzéssel a második helyen áll, az *Együd* családnév száma 69, a *Tóth*-é 48. Megjelennek a ragadványnévnek tekinthető megkülönböztető nevek is. Ilyen neveket kapnak a Kis, Kováts, Kurdi, Nagy, Nyári, Pap, Perej, Szabó, Szijártó, Tóth, Varsányi, Verőtzei családok.

5. A névanyag vizsgálatának további feladatai

- A vizsgálat kiterjesztése legalább 1851-ig (az anyakönyv első kötete).
- Családnevek rendszerezése szófaj, illetve jelentés szerint.
- A ragadványnevek keletkezési okainak, a névadás indítékainak felderítése.
- A XVIII–XIX. századi családnevek összehasonlítása a mai névanyaggal.

DÓRA ZOLTÁN

Az Árpád-kori névvonatkoztatás vitás kérdései

Tanítómesterünk, Pais Dezső professzor úr az 1958. évi névtudományi konferencián „A névvonatkoztatás jelentősége és némi iránymutatás annak alkalmazásával kapcsolatban” címmel módszertani szempontból is meghatározó előadást tartott. Pais munkásságának szellemében kívánok eljárni, amikor saját, szerény előadásom mottójául egy ott elhangzott – szinte szólás-mondássá nemesedett – kijelentését választom: „Egy óvakodó bizonytalanság többet érhet, mint egy hamis vagy alaptalan, akár pozitív akár negatív irányú bizonyosság.”

PAIS DEZSŐ a névvonatkoztatást, immár klasszikussá vált munkájában, a „Régi személyneveink jelentésaná”-ban alkalmazta először. Az Árpád-kori, közsavakból alakult személynevek vizsgálata során néhány felismert jelenségből alakította ki a névvonatkoztatást mint módszertani eljárást. Ennek lényege röviden a következő:

1. Az Árpád-kori személynevek nagy része még nem pusztá jel, hanem tartalmilag reális kapcsolatban áll azzal a személlyel, aki a nevet viseli, vagy akitől az elnevezés származik.

2. Egy-egy csoport tagjai, családtagok, rokonság tagjai vagy azonos foglalkozásúak gyakran világosan összefüggő neveket viselnek.

3. E névkapcsolatok feltáráásával bizonyos esetekben a nevek jelentése világossá válhat.

Ez utóbbi megállapítás vált azután meghatározóvá a névvonatkoztatás magyar alkalmazásában. Pais Dezső szerint e módszer sok név megfejtésére ad lehetőséget, mert „egyik név szinte glosszázza a másikat, az együtt jelentkező nevek kölcsönösen értelmezik egymást.” Ő és követői (magamat is beleszámítom) ebben a vizsgálati eljárásban láttuk a nagy lehetőséget az ismeretlen nevek eredetének, főleg jelentésének megfejtésére.

De bármely módszer erőltetett, a tényeket, a rendelkezésre álló adatokat figyelmen kívül hagyó, nem kellően kritikus alkalmazása tévútra vezethet. Engedjék meg, hogy a tévutakra vonatkozó óvakodó bizonytalanságomat a következőkben kifejtgessem.

Az a felismerés, hogy az Árpád-korban egyes csoportok, családtagok tartalmilag összefüggő neveket viseltek, helytálló és adatokkal biztosan igazolható. Pl. tartalmilag összefügg a két úrnő: *Szépasszony* és *Hölgyasszony* neve; vagy pl. a *Péntek-Szombat*, *Farkas-Medve*, *Farkas-Farkad*, *Ábrahám-Izsák-Jákób*, *Kozma-Damián*, *Luca-Luxa-Lukács* testvérek nevei; vagy pl. az *Apc* nemzetség tagjainak a *Detre*, *Detmár*, *Detbor*, *Detric*, *Detk* elnevezése.

Értelmileg összefüggő nevek a XIV. században is szép számmal fellelhetők, különösen a megkülönböztető nevek között. Pl. egy családban a három fiútestvér megkülönböztető neve: *Tyúk*, *Lúd*, *Pislen* volt; vagy az ismert Bátmonostori családban a *Töttös*, *Vesszős*, *Tövisszes* nevek; vagy az apa neve *Farkas*, a fiáé *Sólyom* volt stb. A névvonatkoztatás kitűnő alkalmazása tkp. egy „A XIV. századi becéző nevek megkülönböztető szerepéről” címet viselő feldolgozás is.

A nevek közötti kapcsolatok felismerése természetesen nem magyar specialitás. A német névtudományban jól ismert fogalmak a *Namenfeld*, a *Sinngruppe*, a *Namenbündel*, a *Gruppenbenennung*, a *Korrelations-*, a *Pendantbildung*, a *Gegenbildung*. BACH pl. a névkapcsolatokra *Zwillings-*, *Drillingsbildung* kifejezéseket használ. Egyik felfogás szerint a *Namenfeld* 'névmező' a neveknek olyanféle csoportjait jelenti, mint pl. a várnevek, kolostornevek, továbbá származásra vagy foglalkozásra utaló családnevek, tiszteletbeli nevek stb. A *Sinngruppe* 'értelmicsoport' kifejezésen egy-egy szűk területen tömörülő, egymással tartalmilag összefüggő neveket értenek. Ezek a nevek alapszavaikon és toldalékaikon keresztül állnak kapcsolatban egymással. W. FLEISCHER meghatározása áll legközelebb a magyar, ill. a Pais-féle névvonatkoztatás fogalmához. E szerint a névmező esetében két vagy több név eredeti jelentése alapján egymásra vonatkoztatható, egymással korrelációban van, s ez akkor valósul meg, ha névadáskor a környezetnek, a névadóknak azonos a szemléletmódjuk, nézőpontjuk. Az így létrejött névcsoport vagy névpár akkor válik érthetővé, ha az egyes neveket nem különítjük el egymástól, hanem a nevet a hozzátartozó taggal való kapcsolatában vizsgáljuk. Fleischer megkülönböztet tematikai és asszociációs névmezőt. A tematikai névmezőhöz meghatározott tárgykörű nevek tartoznak, pl. egy városnegyedben az utcanevek filozófusokról vannak elnevezve. Az asszociációs névmező egy névből nő ki hasonló szemlélet alapján. Eredetileg csak egy név létezett, és fokozatosan kapcsolódtak hozzá a többiek. A középkorból pl. a *Sommer* és *Winter*, vagy *Heinricus cum Barba* és *Heinricus sine Barba* nevek. A lengyel névtörténeti szó-

tárból is tudok idézni ilyen névkapcsolatot: Johannes *Felix* és Johannes *Amor* Tar-now-i nemesek neveit.

A német névtudományi irodalom ide vonatkozó fejezeteiben azonban sehol nem találtam még utalást sem arra, hogy a névmezőt, a névkapcsolatokat, illetőleg azok feltárását alkalmazták volna névetimológiai kutatásokban. A névkapcsolatokat a nevek jelentése alapján állapították meg, és nem fordítva, az összefüggőknek vélt nevekből a jelentést.

A magyar etimológiai kutatásokban a szükség, a kényszer hozta létre a név vonatkoztatás módszerével a nevek jelentésének kikövetkeztetését vagy meghatározását. Az kétségtelen, hogy az Árpád-kori tulajdonneveinknek igen jelentős nyelvtörténeti értékük van, továbbá közszavaink nem kis hányadának legkorábbi előfordulása személynévben és helynevekben található, ezért a szavak jelentését kénytelenek vagyunk a korai előfordulású tulajdonnevekből kikövetkeztetni, de ez nem jelentheti azt, hogy a tényeket figyelmen kívül hagyva jelentéseket konstruáljunk, illetőleg produkáljunk.

Aggodalmaimat egy általánosan ismert, és sokak által idézett példával támasztom alá. Az 1240. évi Albeus-féle összeírásban két szakács neve: *Kevereg* és *Zavarog*. Pais szerint a két szakács a mesterségére jellemző cselekvéstől kapta nevét, vagyis a *Kevereg* szakács nevének jelentése: 'valamit kever'. Jelentésében „a cselekvésképzettel jelképező foglalkozásnevek” közé sorolta a két nevet. Eddigi ismereteink szerint 1138–1252 között összesen 11 személy viselte a *Kevereg*, *Keverik* nevet, akik közül egyetlen volt szakács, a többi foglalkozása a következőképpen oszlott meg: egy volt disznópásztor, kettő kenyéradó szolgál, egy szekérrel szolgáló, egy sószállító, 4 volt jobbágy, egy volt hadnagy. Vagyis a *Kevereg* nem tipikusan szakácsra jellemző foglalkozásnév. A TESz. *kever* szócikkében legkorábbi adatként az 1138-ból idézett disznópásztor és az 1240-ből idézett szakács nevéből következő jelentést tulajdonít az ismeretlen eredetű igének: „Folyamatos forgató mozgással folyékony vagy szóródó anyag részeinek helyzetét változtatja, egyes elemek, részek sorrendjét felcseréli, megváltoztatja.” Ha a *Kevereg*, *Keverik* személynéveket mindenáron a *kever* igével kívánjuk kapcsolatba hozni, akkor feltétlenül különbséget kellene tennünk a disznópásztor és a szakács neve között, mert a nem szakács foglalkozású (sószállító, szekérrel szolgáló, hadnagy stb.) egyénekre nehéz rábizonyítani, hogy nevük jelentése 'valamit kever' volt. A *kever* igének, ill. a *Kevereg* személynévnek lehetett más jelentése is, pl. 'elkeveredő, ide-oda kóborló, csatangoló, kószáló'. A *keverés* pl. tipikusan turista kifejezés, akkor használják, amikor a vezető eltéveszti az utat, eltéved, vagyis „kever”. Hát a *Kevereg* nevet viselők bolondosak, tekergők, esetleg mai szóhasználatlallal élve deviánsak voltak? Az elmondottakból következik, hogy szerintem a szakács foglalkozás sem elég bizonyíték, biztosíték a *Kevereg* név 'valamit kever' jelentésének felállítására.

Egyébként a *Kevereg* név általam feltételezett jelentésére és képzésére kitűnő analógiával szolgál a XIV. századból származó *Tekeregér*, *Tekeregvölgy*.

Itt kívánom megjegyezni, függetlenül a név vonatkoztatás módszerétől: ha egy közső eredete ismeretlen, és a szó legkorábbi előfordulása személynévben bukkan fel, akkor meglehetősen merész vállalkozásnak ítélem azt az eljárást, amikor a névből határozzák meg a közső jelentését. Ugyanis a névadás folyamán a legkülönbözőbb

jelentéseket produkáló motiváció az ismeretlen eredetű, előzményhez nem kapcsolható közszo bizonytalan értelmezését csak fokozhatja. A névadás indítékát, a motivációt pedig a jelenkori névanyag vizsgálói sem képesek megnyugtatóan feltárni.

A nevek jelentésének név vonatkoztatással történő ilyen mértékű meghatározása azért is következhetett be, mert az Árpád-kori személynévek a mai napig nincsenek összegyűjtve. A személynéveknek és alakváltozatainak, idő- és térbeli előfordulásainak, társadalmi és foglalkozás szerinti megoszlásának feldolgozása csak a reményteli jövő tervei között szerepel. Az elmúlt években a kutatók többnyire nem elégedtek meg a középkori nevek összegyűjtésével, hanem a felállított elméletüknek látszólag leginkább megfelelő névalakokat az OklSz.-ből és néhány hozzáférhető oklevélből kiválogatták, majd kellő kritikai és összehasonlító vizsgálat nélkül megadták a nevek jelentését. Így jöhetek létre a „tudós” népetimológiák. Pl. a szláv *Budilo* szn.-ből alakult *Boduló*, *Bodoló* 'bódul' jelentést, a német *Aberhard* > *Habrek* szn.-ből alakult *Habrug* 'háborog' jelentést kapott. Nem egy tévedés bekerült a TESz.-be is, pl. a *büdos* közsónál a szláv *Budimir*, *Budislav* szn. *Bodus*, *Budisa* becéző változata; a *vétek* közsónál a szláv *Vojtek* és *Vid* becéző változata; a *régen*, *rég* közsónál a német *Regun* szn. és a *Reg* helynévből -i hn. képzővel alakult „*Reghi dicto*” megkülönböztető név; a *tengely* közsónál a Somogy megyei *Tengőd* helynév korai *Tunguldi* alakja, mely köztudomásúan a német *Thingold* szn.-ből származik stb., stb.

Mivel némi összehasonlító vizsgálatra egy szerény gyűjtés megjelenésével már módunk van, ezért megemlítem még a TESz. *csemete* 'növényhajtás, fiatal fa' szócikkét. Az első történeti adatok 1211-ből valók: egy szőlőműves neve: (Tompá fia) *Cemete* és *Chemata*, akinek a foglalkozása nincs feltüntetve. Az Árpád-kori kis személynévtárban a *Cemete* és *Chemata* neveken kívül van *Cem*, *Cemeh*, *Chemeh*, *Cemei*, *Cemma*, *Chemma*, *Chema*, *Chemen*, *Chemos* szn. és szép névkapcsolatban egy lovász, *Celey* (l. *Csele-patak*, FNESz.) három fia *Chema*, *Chemata*, *Chemorog*. Ez a *Chemata* lovászfi ugyanaz a személy, aki a TESz. *csemete* szócikkében szerepel. Továbbá az Árpád-kori kis személynévtárban a *Cemete*-hez hasonló képzésű névnek látszik a *Benete* (a *Benedek* szlávós változata, l. *Képes Krónika*), *Gerete*, *Werete*, *Hurnete*. A *Chemata*-hoz hasonló képzésű névnek látszik a *Milata* (l. *Milota* hn., FNESz.), *Visata* (l. *Visonta* hn., FNESz.). E névalakok ismerete alapján (fokozódó óvakodó bizonytalanságom következményeként) az 1211-ből származó *Cemete* és *Chemata* személynéveket nem merném a 'növényhajtás, fiatal fa' jelentésű közszo első előfordulásainak tekinteni.

A név vonatkoztatás módszerével létrejött „tudós” népetimológia kiemelkedő reprezentánsa az 1086-ban feljegyzett két lovasszolgá: *Lada* és *Sap* nevének megnevezése.

A kutató gondolatmenete a következő volt: a két név, *Sap* és *Lada* hasonlít a magyar *sáf* 'fából készült edény, dézsa, sajtár, kád' jelentésű közszóhoz és a *láda* 'láda, szekrény, doboz' jelentésű közszóhoz. Mivel a két név egymás mellett fordul elő, és a nevet viselő személyek lovasszolgák voltak, ezért a *Sap* nevet némi hangtani magyarázattal elfogadhatjuk *sáf*-nak 'lóitató csöbör' jelentéssel, hiszen a mellette levő *Lada* szn. — „Ládá”-nak olvasva — szintén lehet lóitartással kapcsolatos jelentésű, azaz 'abrakos láda'. Most én teszem fel a kérdést: de mi igazolja a *Lada* név 'abrakos láda'

jelentését? A „tudós” népetimológia ekkor lett megtoldva formális logikai hibával, mert azzal bizonyított, amit bizonyítani kellett volna.

A *Lada* személynév ugyanis nem a német eredetű *láda* közszóból, hanem a szláv *Vladislav* szn. *Vlad* becéző alakjából származik és a *Lad* (*Lád*)-nak, a személy- és helynévben fellelhető névelemnek továbbképzett változata. Nem elhanyagolható körülmény, hogy a középkori és mai magyar családnévrendszerben meglehetősen ismert a *Lada* (*Ladó*) családnév, de az Árpád-korból Zágráb, Szepes, Gömör megyék területéről eddig is már több *Lada* szn.-et gyűjtöttem össze. Továbbá Zala és Vas megyében, a középkorban volt *Ladafölde*, *Ladafalva*, *Ladateleke*, Sáros megyében *Lada* és *Német-lada* hn., sőt Bihar megyében a XIV. században az oláh falvak között is felsoroltak *Ladaháza* nevűt.

Ami a *Sap* személynévet illeti, nem tudom honnan származik, talán a *sápad* ige ősi töve, talán idegen eredetű. Van olyan felfogás is, hogy talán törzsnév volt. Az említett lovasszolga névén kívül ismerek 1075-ből egy „terra Sapi” alakot, volt Sáros megyében *Sapfalva*, a XIV. századból ismerek *Sapa* apanévet, Szerém megyében *Sapul* helynevet. A *Sap*, *Sapa* személynéveken kívül volt *Sup*, *Supa* szn. és *Supafalva* hn., és volt *Sop*, *Sopa* szn. Továbbá Magyarországon az Árpád-korban eddigi tudásunk szerint legkevesebb 15 *Sap* helynév volt, ezek lehettek talán törzsnévi eredetűek, és van ma is néhány: *Sülysáp*, *Sárisáp*, *Nógrádsápberencs*, *Nagysáp*, *Sáp* stb.

Az elmondottakból következik: meg kell először vizsgálni az összes *Sap* személy- és helynevet, előfordulásuk idejét és helyét, utána kellene nézni, nincs-e hasonló szn. a velünk szomszédos országok névrendszerében. Ha mindez megtörtént, akkor lehet nyilatkozni arról, hogy valóban ’lóitató csöbör’ volt-e a lovasszolga neve.

Egyébként az 1086-ból adatolt *Sap* és *Lada* személynévek újabban a német eredetű *sáf* és *láda* közszavak legkorábbi előfordulásaiként szerepelnek.

A névvonatközzététel módszerének alkalmazása tévútra vezethet akkor is, ha nem áll rendelkezésünkre kellő mennyiségű történeti adat. Évekkel ezelőtt egy Pais szemináriumon hallottam először a Somogy megyei *Holládtikos* helynévről. Professzor úr idézte CSÁNKI 1496-ból származó legkorábbi adatát, és azon az alapon, hogy a két helynév együtt bukkan fel, a *Tikos* melletti *Hollád* falu nevét a *holló* madárnévből magyarázta. Ez a felfogás ment át a köztudatba. Nemrég a Zsigmond-kori Okl. forgatása közben bukkantam rá a falunévnek egy 100 évvel korábbi adatára, mely *Hollardthykus* alakban van feljegyezve. Ezután már legalább is kétségesnek tartom a *Hollád*-nak a holló madárnévből való származtatását. A helynév talán pusztaszemélynévi eredetű, és egy német *Chillard* szn. a helynév alapja, ha további és korábbi adatok nem kerülnek elő és nem cáfolják meg ezt a magyarázatot is.

Összegezésként: az Árpád-kori személynévek jelentésének megállapítása az etimológiai kutatásoknak célja és feladata. Elsőrendű kérdés a név történetének feltárása, a néviselő történetének is a megismerése, ezután következhet az etimológiai magyarázat, és végül – szerencsés esetben – a név jelentésének, azaz a névadás indítékának, a motivációnak a megvilágítása. E vizsgálati sor véghezvitelére nyelvi megfontolásból minden eszközzel törekednünk kell, de ez nem elég indítók arra, hogy az effajta kutatásokat előtérbe helyezzük a többivel szemben.

Tudományos eredménynek számít az is, ha a név jelentése homályban marad, de a név képzésére és történetére fény derül. Tehát ne arra törekedjünk, hogy néhány

név jelentését jól-rosszul megfejtsük, hanem minden erőt mozgósítva előbb gyűjtsük össze a neveket, rendszerezzük, vizsgáljuk meg előfordulásuk helyét-idejét, képzésük módját, hasonlítsuk össze a történelmünk folyamán velünk együtt élő és a szomszédos népek névrendszerével. Ha ezeket a munkálatokat elvégeztük — és még élünk —, akkor következhet a személynevek megfejtése, értelmezése, jelentésük megadása (akár név-
vonatkoztatási módszerrel is).

FEHÉRTÓI KATALIN

A Fonai vezetéknév Fonóban

A Kaposmentén ha megvizsgáljuk egy-egy falu névrendszerét, akkor észrevesz-
szük, hogy szinte minden településnek megvoltak a jellemző családnevei. Ezek hallatán a környékbeliek máris tudták, ki hova való, vagy honnan származik. Így volt a Kapos-
völgyben a *Széles* kisgyaláni, a *Kabe*, *Korb* kercseligeti, a *Révész* kaposkeresztúri, a *Gyurkó* batéi, a *Steiner* kaposhomoki, az *Egerszegi* taszári, a *Zsalakovics*, *Bizderi* zimányi jellegzetes családnév. Hasonló a helyzet a címben megadott *Fonai* nével
Fonóban. De hogyan lehetséges az, hogy a faluban lakók nagy része ezt a családnevet
viselte? Erre a kérdésre kíváncok választ adni, pontosabban választ keresni. Okfejtésem
csupán egy a lehetséges okok közül, amely nem biztos, hogy végleges magyarázat erre
a viszonylag ritka névtani jelenségre.

A helynévből származó családnevek nagy többsége a magyarban *-i* képzős. Ál-
talában elmondható, hogy egy adott faluban élő személyt, családot nem neveztek el
saját falujáról, hisz ez nem lett volna megkülönböztető, valamint identifikáló. Egy-egy
személy csak abban az esetben kapott helynév + *i* képzős családnévet, ha az illető más
faluba, vidékre költözött, s az új közösség épp származási helyének megnevezésével
egyedítette, különböztette meg. Kálmán Béla írja, hogy „Persze kivételek is akadnak,
de ezek inkább a szabályt erősítik. (Ugyanakkor nemes falvakban, mint a Heves me-
gyei Ivád, a lakosság szinte teljes egészében az Ivády nevet viseli.)” (KÁLMÁN BÉLA,
A nevek világa. 1969. 72). A falu 1321-től az Ivády család birtoka volt — maga a csa-
lád a községtől vette a nevét —, s a lakosok majdnem kivétel nélkül az Ivády nemzet-
ség leszármazottjai (BOROVSKY SAMU, Magyarország vármegyéi és városai. Heves
vármegye. 1909. 47).

Minden családnév keletkezésénél, így a *Fonai* név esetében is, valamiféle moti-
vátságot kell keresnünk, hisz lényeges, hogy a vezetéknévnek valamilyen információ-
tartalma legyen. Ha nem származási helyet jelöl — viselőik Fonóban éltek —, akkor
ezt az okot másban kell feltételeznünk.

A település a nevét nagyon régen kapta, okleveleink 1250/1324-ben *Funo* né-
ven említik, amely „a fon ige folyamatos melléknévi igenévből keletkezett” (KISS L.,
FNESz. 1978. 223). Csánki azt írja monográfiájában, hogy „a határ egy részét a
'Pálháza' dűlő foglalja el. A hagyomány szerint ugyanis a régi falut alapító Fonai Már-
ton egyik fia, Pál itt épített magának házat. A régi falu állítólag a mai szőlők helyén
volt, és azt valami Fonai nevű letelepülő alapította volna” (CSÁNKI DEZSŐ, Ma-
gyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. 1914. 66). Talán Csánki is érezte,
hogy véleménye és forrásai nem biztosan megalapozottak, ezért is fogalmazott úgy,